

MATERIÁLY A DISKUSE

LUDVÍK ŠTĚPÁN

SVĚT MÉDIÍ NA KŘÍŽOVATKÁCH LITERATURY, KULTURY I POLITIKY

Abstrakt

Autor se ve svém materiálu zamýšlí nad několika publikacemi zabývajícími se světem médií. Z tohoto východiska pátrá po tom, jak média v dnešní době ovlivňují život člověka, zejména, jak – pozitivně či negativně – formují jeho duševní a duchovní vývoj. Podkladem jsou mu závěry různých textů teoretických či zaměřených na pedagogický proces, zabývajících se médii orientovanými do zemí na východ od hranic Evropské unie nebo působícími v rámci omezených regionů. Na závěr klade otázky, zda média v současné době nezabírají prostor vyhrazený v životě člověka tvorbě umělecké nebo lidové a zda dokáží vyvážit lidské potřeby duchovní.

Abstract

The author reflects in his material upon a few publications dealing with the world of media. From this point of view, he hunts for the way the contemporary media influence the human life, and, above all, how – positively or negatively – form his/her mental and spiritual developments. For him the basic importance is represented by the conclusions of various theoretical texts or the texts focused on educational process, the texts concerning on the media oriented on the countries East of the EU border or acting in the framework of limited regions. In the conclusion, he asks the questions concerning the problem if the media nowadays do not occupy the space reserved in human life for the creation of art or folk art and if the media manage to balance human spiritual needs.

Klíčová slova

média ■ mediální svět v Bělorusku a na Ukrajině ■ žurnalistika a reklama ■ intermedialita – slovo, obraz, zvuk ■ vzdělávání jako komunikační systém ■ regionální média

Key words

media ■ world of media in Byelarusia and Ukraine ■ journalism and advertising ■ intermediality – word, picture, sound ■ education as a communication system ■ regional media

Na mém pracovním stole se shromáždilo několik publikací, které se primárně zabývají médii a jejich světem, publikací polských i českých, z různých pracovišť, které ukazují, že centra, jež je vydala, si uvědomují obrovský přesah, který mají jejich bádání, ať se to týká vysloveně masmédií, pohybujících se převážně v rovinách žurnalistiky a publicistiky, nebo literatury, jejíž texty zase naopak často zabíhají do žánrů publicistických či paraliterárních. A zároveň – ta i ona strana

– nutně reflektují aktuální stav politiky a společnosti, masmediální pochopitelně více, s důrazem na konkréty, literatura s uměleckou transformací, mířící k zobecnění. Tyto publikace, právě ve srovnání, nutí k zamyšlení, jaká je vůbec v současnosti, v době post-postmodernismu (neoismu¹), úloha psaného textu, jehož struktura vůbec neodpovídá klasickým zásadám a typologizaci (literární či jiné) a který musí hledat své příjemce na úrovni regionální (domácí i přeshraniční), národní i evropské (tedy na pozadí prostoru Evropské unie), a také – nejenom mezi čtenáři knih, časopisů, novin, ale rovněž mezi diváky filmů, televizních programů, „konzumentů“ různých elektronických žánrů atd.

A tak se mi při studiu příspěvků v těchto publikacích protínaly a prolínaly pohledy genologické, intermediální či intertextuální, ryze literárněvědné s kulturologickými, společenskovědními nebo politickými, aby mi postupně signalizovaly mnohé společné body – protnutí, paralely i vzájemná vzdalování. Z hlediska kriticko-teoretického jsou všechny tyto dotyky či nedotyky způsobeny na jedné straně „zvědavostí“ percipientů nahlédnout za dosud přísně formulované a střežené hranice vrstev textu pohledem nezatíženým „vědeckými kánony“, na druhé straně ovšem zároveň jejich neschopností (možná nechutí) opustit vlastní zažitá myšlenkové stereotypy a přijmout často koncepční, kompoziční nebo stylistickou hru autora (médiá). Do jisté míry to má na svědomí dvojaký charakter člověka-bytosti (z hlediska nejenom ontologického), člověka-konzumenta (dávajícího přednost pasivní komunikaci před aktivní, tvůrčí) dnešních dnů, který osciluje v životě i při recepci textů mezi sny a skutečností, mezi ideály a jejich totální neexistencí, mezi filozoficky či teologicky ukotveným trvajícím kosmickým bytím (transcendentem) a bezvýhodnou dočasností a malostí (materiální konečností).

Pro mnohé lidi jsou to zároveň pocity (recepované texty je podněcují a zároveň jim nastavují kritické či pokřivené zrcadlo) vyvěrající na zkušenostech totalit a pozic tváří tvář všudypřítomné a neodbytné smrti, na něž se vrství odrazy arogance moci a politiky, cynismu a destrukce společnosti, směřování od duchovnosti k materiální vlastnímu já, které mnohdy vedou i k deziluzi a bezvýhodnosti – tvůrců k nechuti tvořit, u percipientů (z hlediska textů či médií) cokoli přijímat.

Zajímavé „výlety“ do mediální sféry s mnoha přesahy do různých společenskovědních disciplin představují publikace pedagogických a vědeckých pracovníků poměrně mladé katedry polské univerzity ve Vratislavi. Jde o Institut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Wrocławskiego, jak zní její oficiální název. Jejich řada **Nowe Media – Nowe w Mediach** vychází už od roku 2001, většinou jako odraz tematicky koncipovaných konferencí. Ovšem, publikace mají do jisté míry i formu časopisu: kromě studií totiž obsahují i část s recenzemi, poznámkami a rozhovory (vydává Wydawnictwo Uniwersytetu

¹ Takto jsem už v několika studiích označil období z hlediska literárněvědného (platnost je však pochopitelně širší), období, v němž se už tvůrci odvracejí od typických primárních i sekundárních projevů postmodernismu, ale ještě není (z pohledu teoretického i kritického) plně vykrytalizované, aby dostalo konkrétnější pojmenování.

Wrocławskiego, redaktory jsou Igor Borkowski a Aleksander Woźny). Vysoce aktuální a společensky i politicky potřebný je svazek z roku 2006 s tematickým podtitulem *Za wolność waszych i naszych mediów*, který konfrontuje mediální svět polský, resp. evropský s běloruským a ukrajinským.² Pro čtenáře, kteří žijí v demokraticky (alespoň proklamovaně) zemích, je poučením (jako by nebyl rok 1989, nepadla železná opona a nerozpadl se Sovětský svaz) článek, který napsal běloruský investigativní novinář Pavel Mazhejka, o specifické úloze médií (i studentských a regionálních) píše ukrajínští autoři univerzitní – Jurij Vašivskij, Taras Tylo a Božena Gorodnicka (Národní lvovská univerzita I. Franka) a Kateryna Prokopyšak (Lvovská státní zemědělská univerzita).

Pro ilustraci alespoň úryvek z textu novináře P. Mazhejky, který si s Lukašenkovým režimem užil své, často ve vězení:

„Politiku režimu vůči nezávislému tisku je možné označit jako totální nedůvěru vlastním občanům. Režim prostě nedovoluje lidem rozhodovat, jaké rádio chtějí poslouchat, jaké noviny číst, na jaký televizní kanál se dívat. Situace nezávislých masmédií ještě zhoršil vznik ‚státního ideologického systému‘.

V březnu 2003 Lukašenko řekl, že ideologie je pro stát tím, čím je imunologický systém pro organismus, a horoval pro obnovení ideologického aparátu sovětského vzoru.“³

Jiná je situace na Ukrajině, kde jak např. píše Božena Gorodnicka:

„Oranžová barva zůstane nadále v kurzu, i když revoluce dávno skončila. Módní je také teď být Ukrajincem. Ukrajinský národ se postavil na nohy – říkalo se donedávna. Teď jde o víc. Začíná dělat první samostatně pevné kroky.“⁴

Ale společně je, alespoň pro všechny státy bývalého východního bloku (a v naší situaci navýsost aktuální), jak ve své studii uvádí Magdalena Bajer z varšavské Rady etiky médií:

„Domnívám se, že prvním úkolem médií v současné době je přesvědčovat o tom, že stát je společným dobrem, nehledě na to, která strana právě vyhrála volby. [...] Mise médií má dvě hlavní složky, anebo jinak řečeno dva hlavní imperativy. První: kontrolovat stát. Druhý: pomáhat společnosti. Nemůžeme je však sloučit do jednoho a tvrdit, že když kontrolujeme, tak pomáháme... [...] Dovolím si užít metaforu mostu sklenutého mezi dvěma břehy, z nichž jeden je stát a druhý společnost. Most slouží ke komunikaci mezi břehy. Lidé odpovědní za jeho stav hlídají ukotvení na obou stranách.“⁵

² Kromě níže uvedených témat se studie svazku zabývají rovněž pravdou a manipulací v médiích, rozporuplností mezi požadavky politiky a trhu, vlivem masmédií (i lokálních) na občanskou společnost nebo analýzou mediálního obrazu papeže Jana Pavla II. od jeho smrti do pohřbu.

³ Mazhejka, P.: Zagrozenia dla niezaleznych dziennikarzy na Bialorusi (text zprac. I. Borkowski), in *Nowe Media – Nowe w Mediach 2* (red. I. Borkowski a A. Woźny), Wrocław 2006, s. 17, překlad můj.

⁴ Gorodnicka, B.: Prasa studencka w „pomarańczowej rewolucji“, (text zprac. I. Borkowski), in – tamtéž, s. 29, překlad můj.

⁵ Bajer, M.: Między państwem a społeczeństwem, in – tamtéž, s. 34–35, překlad můj.

Zajímavý (v mnoha ohledech) je i svazek z roku 2007 s podtitulem *W świ-ecie komunikacji zdegradowanej*. Zaujaly mne zejména texty (většina se týká žurnalistiky, reklamy, ale také regionálního tisku – celkem sedmnáct příspěvků plus čtyři v části Recenze⁶), které mají nějakou spojitost s literaturou. Už vstupní studie Stanisława Bereše *Ita dixit Lem* na pozadí rozboru myšlenkového obsahu díla jedničky světové prózy science fiction Stanisława Lema se snaží ozřejmit, jak může literatura hledat cesty k poznání a porozumění zákonitostí světa kolem nás. Spisovatelovy texty, které s během času přestávaly být syžetovou prózou a více využívaly filozofických poznání hybridní formou tendující spíše k esejistice, nechtěly být ani neuroleptikem bez reálného vlivu na čtenáře, ani záznamem myšlení lidí „odjinud“; autor sestoupil zpátky na zem a postupně se „přehrával“ do role jakéhosi učitele a světského kazatele, jenž si však (vědom si času, v němž tvoří) za katedru a kazatelnu zvolil fejeton, esej a silvické formy. Ty prozrazují, jak tvrdí Bereš, Lemovu „autentickou starost o civilizačně-duchovní výtopytky člověka a jeho budoucnost“. Jsou zároveň „dokumentem politické ideosynkreze spisovatele, bez ohledu na to, zda psal o mechanismech uplatňování moci v Polsku, nebo komentoval události světové politické scény“.⁷

Jinou problematikou je objektivnost poznání a věrohodnost jeho interpretace, ať už jde o publicistiku, nebo o literaturu, nezkraslenou ideologiemi či názorem majitele média. Že to jde, demonstruje ve vzpomínaném svazku Paweł Urbaniak na příkladu reportáží významného polského spisovatele a publicisty Ryszarda Kapuścińskiego. Na rozdíl od školy Wańkowiczovy (umožňovala reportérovi zapojit do relací i fikci) postavil důraz na faktech, ovšem nikoli „přepsaných“ ze života, nýbrž transformovaných do odpovídající formy publicisticko-umělecké výpovědi; ta je nejenom reálná, nýbrž svou nevšedností (přirozeným syžetem) přitažlivá. „Měl bych ještě napsat tolik, tolik věcí, jichž jsem se dotkl, byl jejich svědkem, že mi to (měl na mysli fikci, pozn. L. Š.) není zapotřebí,“ vyznal spisovatel v jednom rozhovoru.⁸

Poněkud jiný charakter mají dva svazky z projektu Evropského sociálního fondu a MK ČR Inovace studijních programů bohemistiky s ohledem na potřeby soudobé informační společnosti, zpracovaného kolektivem Katedry bohemistiky FF Univerzity Palackého v Olomouci. První svazek nazvaný *Vybrané kapitoly z intermediality*, eds. Jan Schneider, Lenka Krausová (UP, Olomouc 2008), vysvětluje především sám pojem intermediality, otevírání se literatury jiným umě-

⁶ Jen pro informaci: články se zabývají také statutem filmového reportéra a dokumentaristy, fenoménem provokace v tisku, možnostmi copyrightu a copyleftu, novými televizními a novinářskými žánry, specifiky elektronicky prezentovaných textů a jejich technologiemi atd.

⁷ Bereš, St.: *Ita dixit Lem*, in – *Nowe Media – Nowe w Mediach 3* (red. I. Borkowski a A. Woźny), Wrocław 2007, s. 32, překlad můj.

⁸ Viz Urbaniak, P.: *O obiektywności w poznaniu reportażowym*, in – tamtéž, s. 140, překlad můj. Autor cituje podle Podróznik po lesie rzeczy, z R. Kapuścińskim rozmawia B. Buford, „Most“ 1987, nr. 16/17. – Kapuściński si skutečně nemusel vymýšlet – jako válečný korespondent projel víc než sto zemí, sedmadvacetkrát se účastnil v různých částech světa revolucí, čtyřikrát mu hrozilo zastřelení atd.

leckým druhům a také mediálně teoretický diskurs, ale zejména uvádí⁹ praktický dopad na propojení textu s vyjádřením výtvarným a zvukovým. Druhý svazek *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*, eds. Jan Schneider, Lenka Krausová (UP, Olomouc 2008) je sborníkem příspěvků z mezinárodního sympozia,¹⁰ zaměřených zejména na srovnání prezentace různých děl v odlišných projevech (literatura – tisk – film – divadlo – tanec – výtvarné umění atd.), v různých interpretačních situacích (překlad) a na různých nosných médiích (papír, obrazové a zvukové záznamy, web ad.).

Jistě – prioritní je vždy vlastní výstup mířící k recipientovi; čím komplexnější dostává pohled, tím na jednu stranu má úplnější vjem (zážitek), ale na druhou stranu je příliš determinován, zbývá mu menší prostor pro uplatnění fantazie při interpretaci. Kdybych to domyslel a vrátil se ke svým úvahám na počátku tohoto textu, intermedialní prezentace (pokud by skutečně šlo o propojení různých uměleckých druhů v jednom díle), ať chceme nebo ne, nahrává víc pasivní než aktivní interpretaci a posiluje tím budování charakteru člověka-konzumenta na úkor jeho duchovních (i duševních) rozměrů. Otázkou nicméně zůstává komunikační sféra, tedy fáze komunikačního procesu mezi subjektem autora a subjektem recipienta, na níž je „ve hře“ objekt komunikace – vytvořené dílo, které má být recipováno. Dojde k jejímu naplnění? Bude ve spleti nových technologií, propojenosti žánrů a forem prezentací recipient dílo vůbec vnímat? Tzn. – neskončí komunikační trasa „na písku“ a autor se nikdy nedočká faktického ukončení díla (v interpretaci čtenáře), natož pak zpětné vazby? Postmoderního tvůrce recipient ani zpětná vazba nezajímaly. Proto se také v našich postkomunistických zemích stalo, že otevřená fáze postmodernismu ve svobodné společnosti trvala velice krátce. Umělcům začala zpětná vazba scházet (přece jenom, ať to otevřeně přiznají či nikoli, tvoří ještě pro někoho jiného než pro sebe), recipienti začali žehrat na to, že – ať byla autorská hra sebebláznivější či naopak – je z ní tvůrci vynechali a „hráli“ si pouze „na svém písečku“. Navíc: čtenářům, divákům či posluchačům se stýskalo po příběhu, který nebyl pouhým estetickým gestem, nýbrž uměleckou dynamickou transformací „živého světa kolem“.

A právě fenomény literatury a kultury ve světě komunikací (mj.¹¹) se zabývá knížka *Literatura, kultura, komunikacja. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jerzego Jastrzębskiego w 60. rocznice urodzin*, red. Karina Stasiuk a Marek Graszewicz (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006). Zaujal mě text Dominika Lewińskiego o vzdělávání. Vyšel ze školního vzdělávání jako komunikačního systému a dostal se ke vzdělávání mediálnímu, i když zůstal

⁹ V šesti autorských kapitolách, jejichž stručnější předlohy zazněly na sympoziu, o němž píšu níže v souvislosti s druhým svazkem.

¹⁰ Akce se konala koncem roku 2007 v Olomouci za účasti asi padesáti badatelů domácích a ze Slovenska, Německa, Rakouska a Švýcarska. Sborník obsahuje třicet šest příspěvků.

¹¹ Protože jde o publikaci příležitostnou, dostaly prostor i příspěvky třeba o Vratislavi (Andrzej Zawada, Marek Graszewicz), typicky literárněvědné (např. Janusz Degaler, Wojciech Soliński), zajímavé pohledy genologické (mj. o žánrech soudobých textů v katolické církvi z pera Piotra Kładocznego) atd.

na terénu školy. Meritorní je autorova otázka: Vyžadují média specifickou socializaci? Autor na ni odpovídá příklady z praxe, že média jsou ve škole většinou komunikačním prostředkem k vyučování jiných předmětů. A končí úvahou o tom, že mediální vzdělávání je odrazem vnitřních proměn školy a že vzdělanost mediální je potvrzením skutečnosti: média jsou společensky více vážena než třeba literatura. Spíše mi však na mysli vytanuly jiné příklady, že socializace mladých lidí na svět médií, zejména elektronických, je potřebná, nutná: závislosti na surfování na internetu, na počítačových hrách, na televizních seriálech atd. Z hry, zábavy, poučení se stává nemoc, jíž trpí rodiny i společnost.

Odrazem situace, jak média mění společnost, konkrétně českou, ale na širším pozadí, je publikace Institutu regionální žurnalistiky Fakulty sociálních studií brněnské Masarykovy univerzity *Regionální média v evropském kontextu*, ed. Lenka Waschková-Císařová (MU, Brno 2007). Východiskem těchto studií je změněná situace politická a společenská po roce 1989. Zopakují v této souvislosti svůj názor, že pro budoucnost sjednocené Evropy nebudou důležité státy, nýbrž regiony, oblasti společného zájmu, které přesahují jak hranice států, tak národních (jazykových) celků. A jakou roli hrají v mediálním celku (států, Evropy) média regionální? Na jedné straně významnou (jsou lidem v regionu nejbližší, poskytují jim informace, které v centrálních médiích nenajdou, jsou to jejich noviny, jejich rádio atp.), na druhou stranu marginální (často prezentují skupinové zájmy, zveřejňují informace s omezeným dosahem atd.). Svou roli hrají i vlastnické poměry – např. u tisku kromě Jihlavských listů a některých úzce zacílených periodik většinu vlastní nadnárodní společnosti, u nás německé.¹² A samozřejmě onen do titulu vypíchnutý kontext – a nemusí být přímo evropský, něco jiného je, pokud periodikum, rozhlas, televize působí samostatně, nebo v rámci většího celku (mediální skupiny); v prvním případě se pro jiné marginality stávají významnostmi, ve druhém případě centrální pohled (otázka je, do jaké míry) v jistém smyslu přece jen potlačuje pohled regionální a zvýrazňuje kontext.¹³ Čeho si cením, že publikace dala prostor i některým etickým problémům regionálních médií (např. plagiátorství nebo specifickým syndromům regionálních médií¹⁴).

Význam světa médií, ať prochází jakýmikoliv křížovatkami umělecké (či jiné) tvorby, v rámci společenských souřadnic stále roste. Často na úkor tvorby lidové, jindy na úkor tvorby umělecké (třeba literatury nebo divadla). I když i tyto umělecké druhy jsou v médiích zastoupeny – otázkou zůstává, jak dalece a z jaké perspektivy jsou prezentovány. A také, zda média dokáží vyvážit potřeby člověka jako bytosti nejenom materiální, ale rovněž duchovní, která ty i ony „statky“ a hodnoty, aby se mohla rozvíjet, musí i přijímat vyváženě.

¹² O této problematice píší ve svých příspěvcích Beata Klimkiewicz (situace v Polsku), Lenka Waschková-Císařová či Jiří Pavelka (situace v českých zemích).

¹³ O propletencích např. v televizi píší Vlasta Hochelová (Slovensko) či Martin Lokšik (české země).

¹⁴ Viz studii Orálek, Petr: Sedm syndromů české regionální žurnalistiky.